

G'IJJAK SOZI TARIXI VA BUGUNI

*Respublika musiqa va san'at kolleji Folklor san'ati
kafedrasi mudiri va katta o'qituvchisi
Xoliqov Anvar Sobirjanovich*

Annotasiya: *Maqolada G'ijjak sozining kelib chiqishi va O'zbek xalq cholg'ulariga milliy cholg'u sozi sifatida kirib kelishi va uning qayta ishlanib rivoshlanishi haqida fikr yuritilgan.*

Kalit so'zi: *G'ijjak, orkestr, ansambl, folklore, oktava, diez, kvarta, kvinta.*

O'zbek xalq cholg'ularida zamonaviy ijrochilik san'ati o'z taraqqiyotining ko'p asrlik an'analarini meros qilib oldi. Ularning ildizlari qadim davrlarga borib taqaladi. 1933 – yilda Ayratam shahristoni arxeologik qazilmalarida topilgan materiallar, qadimiy adabiy manbalar o'zidan ilgari turli musiqa asboblari bo'lganligidan dalolat beradi. Eramiz boshlarida turli-tuman xalq cholg'ularidan kundalik turmushda, ovda, saroy hayotida, madaniy bayram marosimlarida, xalq sayillarida foydalanilgan. Xalq cholg'ulari asrlar davomida insonlarning ma'naviy extiyojlarini qondirib, tabiiy ravishda rivojlandi va takomillashdi. Moddiy madaniyat yodgorliklari, tasviriy san'at asarlari, jumladan, devordagi rasmlar, sopol haykalchalar va turli xil miniatyuralar eramizning V – VI asridayoq ikki turdagi xalq cholg'ulari ansambli mavjud bo'lgani haqida ma'lumot beradi. Ulardan biri (damli) va urma zarbli cholg'ulardan, ikkinchisi torli va mizrobli (chertma) cholg'ulardan iborat edi. Bulardan tashqari nay, surnay, chang, tanbur, ud va g'ijjak kabi cholg'ularda yakkanavoz ijrochilik ham mavjud ekanligi ma'lum. Qadimgi sharq madaniyati quchog'ida o'zbek xalq cholg'ulari shakllandi. Ular ko'p asrlik taraqqiyot davomida o'ziga xos xususiyatlarni tovush tusini saqlab qoldi. O'ziga xos tuzilishi tufayli nay, sunray, tanbur, dutor, rubob, g'ijjak, qobuzlar an'anaviy shakllarda bizgacha yetib keldi. G'ijjak sozi o'zbek xalqining sevimli cholg'ularidan bo'lib, ming yildan ziyodroq davr mobaynida insonlarga ma'naviy meros sifatida xizmat qilib kelmoqda. Uning kelib chiqishi IX-X arslarga borib taqaladi. O'sha davrning mashhur faylasuf olimi Abu Nasr Forobiy ixtiro qilgan kamonli cholg'u —G'ipchakl nomlangan va ikki torli bo'lgan. G'ijjak Bobur zamonasiga kelib uch torli cholg'u sifatida shakllandi.

Zaxriddin Muhammad Boburning (1483-1530) —Boburnomall asarida e'tirof etishicha, Alisher Navoiy o'z davrida ko'plab o'zbek xalq cholg'uchilarini: ud cholg'uchilar, naychilar, g'ijjakchilar, changchilarning o'z istedodlarini namoyon etishga ko'maklashgani zikr etilgan. Boburning ta'kidlashicha, —Ustoz – Qulmuhammad Uddiy va Xusayn Uddiy kabi moxir cholg'uchilar Navoiyning bevosita yordami va homiyligida katta shuxrat qozondilar, ulkan muvafaqqiyatga erishdilar. Bobur shuningdek, Shox Qulliy G'ijjakiy, Xusayn Uddiy, Xo'ja Abdulloh Marvarid Qonuniy kabi moxir ijrochilarni ham tilga olgan. Navoiy davrida nay, ut, g'ijjak, qonun, karnay, surnay, nog'ora, doira, chang ijrochiligi keng tarqalgan edi. Ularning hammasi ansambl ijosida ham birdek qo'llanildi. G'ijjak cholg'usiga kelsak yuqorida aytganimizdek Shox Qulliy G'ijjakiy shu musiqa asbobida ajoyib ijrochilik mahoratini

ko'rsatgan va cholg'u kuylarini yaratgan usta san'atkor bo'lgan. Uning yaratgan kuylari orasida muxammas ritmida yaratilgan peshavi —Xusayniy alohida ajralib turadi. 1939 – yil oxirida yog'och damli, torli mizrobli, torli urma zarbli birinchi oktava —dol notasidan uchinchi oktava —re diyezli gacha bo'lgan diapazonli xromatik chang cholg'ular, g'ijjaklar turkumi va urma zarbli cholg'ular kabi mustaqil guruhlarini o'z ichiga olgan yangi orkestrning cholg'ular tarkibi aniqlandi. Shundayqilib ushbu —nota orkestril deyarli yangicha ko'rinishda shakllandi. Musiqashunos T.Vizgo ta'kidlaganidek: —A.I.Petrosyansga mustaqil jamoa sifatida nota orkestri tuzish topshirilganda, u boshqa pozitsiyada turdi. Rus xalq cholg'ulari asoschisi —V.V. Andreev ijodiy tajribasiga tayangan holda A.I. Petrosyans xalq cholg'ularini ta'mirlashni, binobarin diatonik temperatsiyaga asoslangan teng yarim pardali ta'mirlangan cholg'ularga o'tishni asosiy vazifa qilib belgilagandil. Orkestr tarkibiga ta'mirlangan g'ijjaklar turkumi (kvintet) kiritilgan. Xuddi ana shu nota orkestrining ko'p ovozi jamoa yo'sinidagi sifat jihati ijodda yangi yo'nalishni belgilab berdi. Bu yo'nalish g'ijjak oilasi sinfining kelajakda shiddat bilan rivojlanishini belgilab berdi. Ya'ni bu cholg'ular oilasiga g'ijjak, g'ijjak alt, g'ijjak qobuz – bas, g'ijjak qobuz kontrabaslar kiradi.

G'ijjak cholg'usi o'zining keng imkoniyatlari bilan boshqa cholg'ulardan farq qiladi.

Uning tovush hajmi: kichik oktava sol tovushidan 4 –oktava lya tovushiga qadar davom etadi.

G'ijjak — torli kamonli musiqa asbobi. O'zbek, tojik, turkman, uyg'urlarda va kamon, kemancha nomi bilan Kavkazorti mamlakatlarida keng tarqalgan. O'zbek cholg'u asboblari orkestrida g'ijjakchilar guruhi xuddi simfonik orkestrdagi kamonli sozlar guruhi (skripka, alt, violonchel, kontrabas) kabi yetakchilik qiladi.

O'rta asr musiqa risolalarida bayon etilgan rivoyatlarga ko'ra g'ijjakni (g'ipchak nomi bilann) Forobiy yaratgan, Ibn Sino dastlabki 2 torini kvartaga soxtagan, Qulmuhammad Udiy esa G'ijjakka 3-torni qo'shgan. Ungacha 2 simli g'ijjakda ipakdan eshilgan yoki simli aks- sado beruvchi torlar soni 8-11 tagacha bo'lgan.

Alisher Navoiyning „Majolis un-nafois— asarida aytilishicha, g'ijjakni chala bilish barcha saroy sozandalari uchun shart bo'lgan. O'rta asrda Alijon G'ijjakiy, Xo'ja O'zbek G'ijjakiy kabi san'atkorlar mashhur bo'lgan.

G'ijjakning kosaxonasi ustidagi teri sovuq, nam sharoitida cho'kib ketishi, ingichka simlarining ovozi noqisligi tufayli O'zbekiston (ayniqsa Andijon)da 19-asr oxiridan g'ijjak o'rniga an'anaviy ansambllar tarkibida skripka ishlatila boshladi. Ammo keyinchalik asbob mukammallashtirildi va undan yana keng qo'llanila boshlandi. 1940-yillarda g'ijjakning o'zbek xalq cholg'ulari orkestrida ishlatiladigan alt, bas va kontrabas turlari yaratilgan. Mazkur orkestrlar tarkibida G'ijjakchilar guruhi xuddi simfonik orkestrdagi kamonli sozlar guruhi (skripka, alt, violonchel, kontrabas) kabi yetakchilik qiladi. Hozir xalq cholg'u orkestrida G'ijjak-bas o'rniga qo'biz-bas (yoki violonchel), G'ijjak-kontrabas o'rnigab kontrabasning o'zi ishlatiladi.

G'ijjakning inson ovozigacha yaqin, nozik va dardli tovushi, qochirimlarga boy, xonaqoiy ijro uslubi tufayli milliy mumtoz musiqa ansambllarida asosiy o'rin tutadi.

G'ijjakning yumaloq cho'michsimon kosasi oldin qovoq, kokos yong'og'idan, hozirda yog'och (tut, yong'oq) g'olachasidan o'yib yasaladi va kosasi og'ziga teri yoki pufak

tortiladi. Pardasiz dastasining bir uchiga quloqlar oʻrnatiladi, bir uchi esa kosaxona ustiga joylashadi. Dasta bilan kosaxonaning umumiy uzunligi 550-900 mm atrofida.

Hozirda gʻijjakning torlar soni 3-4 boʻlib, kvarta-kvintaga sozlanadi. Ular dastaning yuqori qismida joylashgan shayton xarak va kosaxona ustidagi xarakka yotqiziladi. Umumiy diapazoni 4 oktavadan ortiq.

Oʻzbekistonda gʻijjak ijrochiligining oʻziga xos uslublari, asosan, Andijon, Buxoro va Xorazm anʼanaviy maktablari orqali namoyon boʻlgan. Fargʻona vodiysi hofizlik sanʼati hamda surnay ijrochilik anʼanalari taʼsirida shakllangan Andijon maktabi (T. Jalilov, Gʻ. Hojikulov, E. Roʻziboyev, Yu. Yusupov va boshqalar) mayda urgʻu (aksent)lar, kuy tuzilmalarini uzmasdan chalish yoʻllari, surnayga xos qochirimlar singdirilganligi bilan ajralib turadi. Komiljon Jabborov, Gʻanijon Toshmatov, M. Niyozov, M. Muhammedov ijrosida „Surnay Irogʻi—, „Oʻyin Munojoti—, „Dugohi Husayniy— hamda „Kezarman— (Gʻ. Toshmatov), „Gul mavsumi— rov) kabi gʻijjak kuylari mashhur.

Mahalliy musiqa anʼanalari (ayniqsa, Shashmaqom yoʻllari) negizida qaror topgan Buxoro maktabiga gʻijjak ning xuddi titrayotgan kamonni yurgʻizib sadolanishi, har bir pardani oʻzida toʻlqinlatib (tebranish) tezlashishi xos. Buxoro gʻijjakchilik maktabi namoyandalaridan Haydarqul Qorovulbegi (Buxoro amirlari saroylarida xizmat qilgan), 20- asrda Aminjon Ismatov, Samo Vohidov, Hikmat Neʼmatov, Oʻlmas Rasulovlar ijrosida

„Surnay Irogʻi—, „Bahri tavil—, „Kamon ufari—, „Zulayho—, „Noz— (Oʻ. Rasulov) kabi namunalari ommalashgan.

Xorazm maktabi ijro uslubi shiddat, kamonni urgʻu bilan tortish, ayni paytda yumshoq toʻlqinlatish bilan ajralib turadi. Mazkur maktab vakillaridan Patak-gʻijjakchi (mashhur Suyavbaxshi dastasida faoliyat koʻrsatgan, 19-asr), Abdulla Mijana, Matyoqub Xarratov, Ollanazar Hasanov, Hasanboy Atayevlar talqinida Xorazm maqomlashning cholgʻu yoʻllari, surnay yoʻllari, shuningdek, „Aliqambar—, „Qalabandi—, „Xarrotiy— (M. Xarratov), „Gech polvon— singari kuylar mashhur.

Gʻijjak yakkanavoz cholgʻu, ayni paytda joʻrnovoz soz sifatida ham keng qoʻllanilmoqda. Turkman, qoraqalpoq, xorazm baxshilari (masalan, R. Murodov), Andijonda

T. Jalilov, Gʻ. Hojikulov, S. Toʻxtasinovlar oʻziga xos joʻrnovozlik yoʻllarini yaratishgan, 1970-yillardan boshlab gʻijjakni yakkanavoz va milliy cholgʻu ansambli tarkibida alohida koʻrsatish, unda oʻziga xos kuy tuzilmalarini badiha tarzida chalish usullari Abduhoshim Ismoilov, A. Dadayev va boshqa ijrosida ommalashgan. Zamonaviy texnika vositalari (masalan, qisqa choʻzimli tovushlarni ishlatish yoʻllari) keng kirib kelib, polifoniya va polimonodiya xususiyatlaridan foydalanilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Toshmuhammedov M. Gʻijjak darsligi – T Oʻqituvchi, 1995
2. Akbarov I. Musiqa lugʻati– T Oʻqituvchi, 1997
3. Abu Nasr Forobiy (873-950)—Musiqa haqida katta kitobl (—Kitob ul-musiqa alkabir)